

ЖОВТА Н. М.

*Уманський національний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКЕ ЯЗИЧНИЦТВО В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Основною проблемою дослідження є розгляд мови української чарівної казки в аспекті реконструкції давньослов'янської язичницької міфології.

Ключові слова: мова української чарівної казки, язичницька міфологія.

Основной проблемой исследования является рассмотрение языка украинской волшебной сказки в аспекте реконструкции древнеславянской языческой мифологии.

Ключевые слова: язык украинской народной сказки, языческая мифология.

The major concern of the research is the language of Ukrainian fairy tales as a material of the reconstruction of Slavic pre-Christian mythology.

Key words: the language of Ukrainian fairy tales, pre-Christian mythology.

Актуальність дослідження. Мовно-образний світ казки традиційно розглядають у контексті проблематики фольклористики і лінгвофольклористики, художнього стилю мовлення тощо. Однак ми вважаємо перспективним і актуальним також розгляд казкової образності (йдеться передусім про чарівні або героїко-фантастичні казки) та її мовного віддзеркалення в аспекті інтерпретації казки як “ослабленого”, “редукованого”, десакралізованого варіанту міфу. Такий аспект покликає бачити в мові, сюжеті, мотивах і образності казки втілення більш або менш виявлених реліктових ознак міфу, рефлексів міфологічної ідеології, психології та сакрального мовлення.

Новизна дослідження полягає в узагальненні відомостей про вираження міфологічних образів у казковому фольклорі і мові казки.

Об'єкт дослідження – мовно-образна система української народної чарівної, або героїко-фантастичної, казки.

Предмет дослідження – віддзеркалення в мові української народної чарівної казки міфологічної ідеології давньослов'янського язичництва.

Мета дослідження – визначити основні аспекти вираження міфологічної образності в мові української героїко-фантастичної казки.

На наш погляд, потребує лінгвістичної уваги передусім проблема співвідношення концептуальних і мовних картин світу міфу і казки.

Міфологічна картина світу, міфологічний світогляд як цілісна універсальна ідеологія архаїчного суспільства не раз ставали предметом дослідження у фольклористиці, філософії, культурології та інших науках (Я. Грімм, М. Мюллер, О. М. Афанасьєв, Е. Трейлор, Дж. Дж. Фрезер, Е. Кассіер, М. Я. Марр, І. Г. Франк-Каменецький, О. М. Фрейденберг, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Ж. Дюмезіль, О. Ф. Лосєв, Б. О. Рибаків, І. М. Дьяконов, В. В. Іванов, В. М. Топоров та ін.).

Було запропоновано декілька напрямків дослідження сутності міфу – на основі визначення логіки його оповіді (Я. Е. Голосовкер), структури (Ж. Дюмезіль, К. Леві-Стросс, В. В. Іванов, В. М. Топоров), психології (Е. Кассіер), історичних джерел образів, мотивів та сюжетів (Б. О. Рибаків), компаративного підходу у двох його різновидах – теорії запозичень (О. М. Веселовський) і порівняльно-історичного дослідження (Я. Грімм, Ж. Дюмезіль, В. В. Іванов, В. М. Топоров) тощо.

Успіхи порівняльно-історичного мовознавства мали наслідком відтворення духовної культури, зокрема й міфології, реконструйованих прамов – праслов'янської, прагерманської, праіндоіранської, праіндоєвропейської в цілому. Одна, на жаль, незважаючи на велику кількість публікацій з багатьох часткових проблем, узагальнюючих лінгвістичних праць із праслов'янської міфології, а тим паче праіндоєвропейської, досі не було підготовано.

Казку традиційно визначають як ослаблени й варіант міфу, міф, у який з часом перестали вірити або який був запозичений у сусіднього народу лише як оповідь (М. І. Стеблін-Каменський). На наш погляд, межа між міфом і чарівною (героїко-фантастичною) казкою видається надзвичайно нечіткою, хисткою й умовною. “Історичні корені чарівної казки” В. Я. Проппа з таким самим успіхом можна було би назвати “Історичними коренями міфу”, тоді як значна частина оповідей, традиційно означуваних як міфи (скажімо, давньогрецькі) може бути названа казками (так, мандри Одиссея нерідно розглядають як казкові – див. публікації І. І. Толстого, В. М. Жирмунського та ін.).

Яскравим прикладом виступає язичницька ідеологія Київської Русі. Попри згадки про Перуна, Велеса, Дажбога, Сварога, Трояна, Мокошу в текстах, дослідники ні в давньоруських текстах, ані у фольклорі практично не виявили жодного **сюжету** чи навіть **мотиву**, пов'язаного з переліченими персонажами (за дуже незначними винятками: Перун може когось покарати блискавкою; наречений зустрічається з Дажбогом, а

Всеслав із рисами образу чарівного вовка перетинає Дажбогові дорогу та ін.). Усе це свідчить про названих персонажів як об'єктів культу, а не фігурантів міфу. Численні персонажі найкраще відомого язичницького пантеону балтійських слов'ян (Свентовит, Радегаст, Прове та ін.) так само відомі в контексті культу, а не міфу.

Структуралістські реконструкції В. В. Іванова і В. М. Топорова є саме реконструкціями. З другого боку, балканський матеріал пропонує паралелі до східнослов'янського язичництва, відомого з літописів та полемічної літератури, саме у формі казок (найбільш промовистий приклад – казки про Трояна). Такі паралелі можна віднайти й усередині самих східнослов'янських традицій. Для прикладу, образ чарівного вовка в літописах і “Слові о полку Ігоревім” (у зв'язку з образами билинного Вольха, Всеслава Полоцького, Боняка, Бояна, Ігоря, Овлура) мало чим відрізняється від образу чарівного вовка-помічника (шаманістичної тварини) народної казки. Вольх Всеславич давньоруських билин виступає об'єктом порівняння зі змієм – вогненным вовком південнослов'янського фольклору.

На основі всього сказаного може бути запропонований висновок про те, що і народна чарівна (героїко-фантастична) казка, і архаїчна билина (на зразок билин про Вольха і Вольгу, Василя Буслаєва, Садка, Святогора, Добриню і змія) виступають формами збереження і передання саме міфу з його образами, мотивами та сюжетами. Казка про Івасика-Телесика або билина про Святогора (пор. давно запропоновані паралелі для неї в давньоєгипетському міфі про Осиріса) являють собою міф аж ніяк не меншою мірою, ніж пізні записи давньогрецьких міфів на зразок “Міфологічної бібліотеки” Аполлодора або “Міфів” Гігіна. Звідси випливає наступний висновок про те, що порівняння образів, мотивів і сюжетів слов'янських казок із широким залученням лінгвістичних (передусім ономастичних і формульних) свідчень може дати можливість робити певні припущення про героїв і мотиви праслов'янської казки (як сегмента духовної культури носіїв праслов'янської мови), що мало чим відрізнялася по суті під праслов'янського міфу. Деякі казкові герої можуть сягати навіть праїндоевропейської мовно-культурної доби.

Потребує якнайретельнішого уточнення роль слов'янського казкового матеріалу в реконструкції праслов'янської міфології і язичницької міфології окремих слов'янських народів.

Енциклопедія “Мифы народов мира” за ред. С. О. Токарева і “Мифологический словарь” за ред. Є. М. Мелетинського включають до індексу персонажів **східнослов’янської міфології** 38 образів [1:695], серед яких:

1) 16 належать до т. з. “нижчої міфології” й відомі з побутових легенд (*анчутка, асилки, банник, домовик, злидні, кикимора, коргоруші* “помічники домовика”, *лісовик*¹, *лихо, мавки, нечиста сила, польовик*), деякі з них пов’язані з контекстом апокрифічних книжних легенд (*п’ятниця, спорши*), окремі згадуються ще в давньоруський період (*берегині, Карна і Желя* – розглядається як один колективний образ);

2) 4 іменують персоніфіковані обряди (*Авсень, Кострома, Кострубонька, Купала*) і значною мірою примикають до розглянутих у попередньому пункті персонажів “нижчої міфології”;

3) 3 являють собою легендарних персонажів давньоруського літописання та художньої літератури (*Боян, Кий, Либідь*);

4) 7 виступали об’єктами давньоруських язичницьких вірцувань і культів і такому контексті згадувані в літописах, житіях, антиязичницькій полемічній літературі (*Дажбог, Див, Дий*², *Мокоша, Переплут, Семаргл, Стрибог*);

5) 3 репрезентують героїв казок (*Жар-птиця, Коцій Безсмертний*) і билин (*Соловій-розбійник*, що виступає персонажем і окремих казок).

Індекс персонажів **слов’янської міфології** [1:702] включає 106 образів, серед яких принаймні 3 (*Баба-яга, Жар-птиця, Коцій Безсмертний*) є казковими і 2 (*Альоша Попович, Соловій Розбійник*) билинними.

Цитовані покажчики не охоплюють усіх образів, репрезентованих у досліджуваних енциклопедичних виданнях, – у них наявні також статті про Іллю Муромця, Добриню Никитича, Святогора та ін., котрі розглядаються як міфологічні персонажі й виступають об’єктами порівняння з іншими міфологічними персонажами.

Усе сказане свідчить на користь казки, а так само билини як потужного джерела для реконструкції міфологічних образів, мотивів та сюжетів.

1 Російські найменування персонажів заміняємо їх точними українськими відповідниками за їх наявності, наприклад, *леший* – *лісовик*.

2 Виступає суто книжним персонажем, породженим у процесі перекладу грецьких текстів.

На наш погляд, протиставлення слов'янського міфу і казки (за сучасного стану збереження джерел наших знань про давнє язичництво) не має достатніх підстав. Казка разом із билиною, твором календарно-обрядової поезії виступають формами, в яких до нас дійшли стародавні міфологічні образи та мотиви. Адже міф, як і фольклорний твір, існує лише у вигляді набору форм і варіантів, що було засвідчено вже для давньогрецької міфології (різні варіанти міфів в епосах Гомера і Гесіода, драмах Есхіла, Софокла й Евріпіда, міфологічних енциклопедіях Аполлодора і Гігіна), на східнослов'янському матеріалі, для прикладу, – билина київського циклу про Іллю Муромця і Соловія-розбійника і записана на Київщині казка про Соловія-розбійника.

Об'єктом нашого дальшого дослідження виступатиме передусім міф у формі казки (а саме мовне віддзеркалення його сутності в цілому й окремих його особливостей), однак із залученням для порівняння й інших форм фіксації більш або менш трансформованого міфу.

Висновки. Таким чином, є підстави зробити декілька висновків. Казка як жанр не протиставляється міфові, а виступає тільки його формою поряд із билиною, твором календарної поезії, замовлянням, загадкою та ін. Або через брак джерел, або через специфіку міфологічного осмислення світу відомості про сюжети або принаймні мотиви, пов'язані з головними божествами давньоруського язичництва Перуном, Велесом, Дажбогом, Мокошею не збереглися (частково це може пояснюватися тим, що образи на зразок Хорса, Симаргла були запозичені, очевидно, тільки як об'єкти культів із певною традицією зображення, але без відповідних текстів, тоді як в іранській традиції їхні прототипи починаючи від авестійських образів персоніфікованого й наділеного моральними характеристиками Сонця Хварно чарівного птаха Шьена Мерега мають значний міфологічний контекст). Казковий матеріал може виступати об'єктом міфологічних інтерпретацій і реконструкцій, зокрема й лінгвістичних, лінгвофольклористичних, лінгвокультурологічних.

Перспективи дослідження полягають у визначенні ролі мови українських героїко-фантастичних казок у реконструкції давньоукраїнської язичницької міфології на ономастичному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Мифологический словарь* / гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 736 с.